

УДК 341.2

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.17>

УРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРОХОДУ КОРАБЛІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ КЕРЧЕНСЬКУ ПРОТОКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Топольницький Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук,
підполковник юстиції,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу проблем
військового законодавства
(Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони
України імені Івана Черняхівського,
м. Київ, Україна)

У статті проведено аналіз правового регулювання здійснення проходу кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України через акваторію Азовського моря та Керченської протоки. Розглянуто національні правові акти, а також міждержавні договори й угоди з Російською Федерацією, що регламентують свободу судноплавства кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України у внутрішніх водах Азовського моря. Установлено, що з набуття незалежності Україною вжито послідовних заходів з метою врегулювати питання українсько-російського державного кордону, а зазначена діяльність у цій сфері організована українською державою відповідно до принципів міжнародного права щодо поваги до суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів.

З'ясовано, що угоди між Україною і Російською Федерацією, укладені з початку незалежності України, мали врегулювати низку питань з визначення кордонів держави та правового режиму використання Азовського моря й Керченської протоки, але не зробили цього й виявилися недосконалими та занадто слабкими для України.

Правова неврегульованість на міждержавному рівні між Україною і Російською Федерацією питань розмежування їхніх внутрішніх вод, а також тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і м. Севастополя призвели до обмеження Росією судноплавства українських військових кораблів під час збройного конфлікту, що створило загрозу національній безпеці України, пов'язану із захистом національних інтересів України в морському регіоні.

Унаслідок аналізу змісту норм законодавства запропоновано механізм урегулювання питання стосовно зняття обмежень проходження українським військовим кораблям акваторій Азовського моря та Керченської протоки в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: внутрішні води, збройний конфлікт, національна безпека України, розмежування українсько-російського державного кордону, свобода судноплавства, військовий корабель.

SETTLEMENT OF THE ISSUE OF PASSAGE OF SHIPS OF THE NAVAL FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE THROUGH THE KERCH STRAIT DURING THE ARMED CONFLICT

Topolnitskyi Vitalii Volodymyrovych,
Candidate of Law Sciences, Lieutenant
Colonel of Justice,
Senior Research Scientist of Military
Legislation Problems Research
Department
(Center for Military and Strategic Studies
of the National Defence University
of Ukraine named
after Ivan Cherniakhovskyi,
Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the legal regulation of the passage of ships of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine through the waters of the Sea of Azov and the Kerch Strait. The national legal acts, as well as interstate treaties and agreements with the Russian Federation, regulating the freedom of navigation of ships of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine in the internal waters of the Sea of Azov, are considered. It has been established that since Ukraine has gained independence, consistent measures have been taken to resolve the issue of the Russian-Ukrainian state border and it has been established that this activity has been organized by the Ukrainian state in accordance with the principles of international law regarding respect for the sovereignty, territorial integrity and inviolability of state borders.

It is found out, that agreements are between Ukraine and Russian Federation, that were celled from the beginning of independence of Ukraine must settle the row of questions from determination of borders of the state and legal mode of the use of sea of Azov and Kerch channel, but were confined it and appeared imperfect and too weak for Ukraine.

Legal misregulating at the interstate level between Ukraine and the Russian Federation on the delimitation of their internal waters, as well as the temporary occupation by the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, have led to the restriction by Russia of the navigation of Ukrainian warships during the armed conflict, which posed a threat to the national security of Ukraine associated with the protection of the national interests of Ukraine in the marine region.

As a result of analysis of maintenance of norms of legislation the mechanism of settlement of question is offered in relation to lifting restrictions of passing to the Ukrainian war-ships of aquatoriums of sea of Azov and Kerch channel in the conditions of the armed conflict.

Key words: internal waters, armed conflict, national security of Ukraine, delimitation of the Russian-Ukrainian state border, freedom of navigation, warship.

Намагання Російської Федерації відновити власні економічні, соціокультурні й воєнно-політичні потенціали, щоб закріпити домінуюче становище в геополітичному центрі сил провідних держав світу, призвело до загострення її відносин із колишніми радянськими республіками. Утрачаючи форми імперіалістичної держави, Росія здійснює загарбницьку політику, диктуючи на пострадянському просторі умови стосовно належності до її територій таких колишніх республік, як Молдова (Придністровська Молдавська Республіка), Грузія (Абхазія й Південна Осетія) та Україна. Тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і м. Севас-

тополя, а також території Донецької та Луганської областей є яскравим прикладом утілення її жорсткої політики, спрямованої на відторгнення частин території України, що створює небезпеку державній незалежності України.

Разом із тим після проголошення незалежності України поступово почав слабшати дієвий контроль з боку державних інституцій із виконання заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки у сфері безпеки державного кордону, які визначені Основним Законом України [1]. Унаслідок умовного характеру територіального розмежування колишніх радянських республік державний кордон України опинився фактично відкритий для переміщення незаконних військових формувань, техніки, зброї, вибухових речовин і наркотичних засобів, а також безконтрольного пересування незаконних мігрантів, контрабанди товарів і вантажів. Натепер у юридичній площині розмежування українсько-російського державного кордону в акваторіях Азовського моря та Керченської протоки має доволі умовний характер, а укладений 24 грудня 2003 року Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки передбачає, що Азовське море й Керченська протока є водночас внутрішніми водами двох держав [2]. Разом із тим, відповідно до норм міжнародного права, внутрішні води будь-якої держави можуть належати лише одній державі, що породжує певні правові наслідки для обох держав [3].

Користуючись відсутністю угод з розмежування лінії українсько-російського кордону в Чорноморсько-Азовському регіоні, Російська Федерація штучно створила для України складну проблему, що полягає в обмеженні права здійснювати прохід кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України із портів Чорного моря через Керченську протоку до визначених місць їх базування в Азовському морі в період збройного конфлікту. Підтвердженням обмеження такого права стали незаконні дії Російської Федерації, що відбулися 25 листопада 2018 року, унаслідок яких було захоплено в полон українські військові екіпажі та арештовано їхні судна за нібито незаконний перетин державного кордону Російської Федерації, у зв'язку з чим в окремих областях України було введено воєнний стан терміном на 30 днів [4].

Окреслена проблематика в умовах сьогодення є особливо гострою з погляду захисту національних інтересів України [5] і практично не вирішуваною через відсутність прийняттого для України механізму проходження її військових кораблів внутрішніми водами Керченської протоки (Керч – Єнікальський канал), які Росія вважає своєю територією, що не дає можливості державним інституціям повною мірою протистояти наявним загрозам, а також забезпечити гарантії свободи міжнародного судноплавства в акваторіях Чорного, Азовського морів і в Керченській протоці. Разом із тим зазначені агресивні та протиправні дії Російської Федерації, які варто класифікувати як акт збройної агресії, привертають увагу всієї світової спільноти, оскільки порушують норми міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій українських учених свідчить, що проблематика визначення україно-російського кордону та правових режимів Чорного й Азовського морів до україно-російського конфлікту відображалася в низці праць, зокрема О.В. Богдан, О.А. Валевської, В.П. Горбуліна, О.В. Деркач, І.В. Дмитриченко, В.І. Дмитрука, П.П. Лисака, Б.М. Олексієнка, Ю.О. Царьова, А.Л. Чернявського, О.М. Шемякіна, О.А. Щипцова та ін., що стосувалися насамперед питань захисту навколишнього середовища й координації співпраці двох держав між собою. Після тимчасової окупації Росією Автономної Республіки Крим і м. Севастополя питання визначення правового статусу акваторій Азовського моря та Керченської протоки та їх розмежування порушено науковцями: Б.В. Бабіним, А.В. Любичем, О.В. Зодо-

рожнім, Т.Р. Коротким, Е.А. Плешком, З.В. Тропіним, Н.В. Хендель та ін., але без подальшого впровадження в нормотворчі процеси чи у правозастосовну практику. Водночас сучасні праці вітчизняних учених торкаються питання обмеження свободи судноплавства українських та іноземних суден в Азовському морі й Керченській протоці в умовах збройного конфлікту досить поверхнево. Не зменшуючи значення досліджень вищезазначених науковців, варто також констатувати на необхідності комплексного наукового дослідження питань забезпечення гарантії свободи судноплавства українських військових кораблів в акваторії Азовського моря й у Керченській протоці з урахуванням ведення агресивних і протиправних воєнних дій Російської Федерації щодо України.

Мета статті – знайти механізм урегулювання питання стосовно зняття обмежень проходження українським військовим кораблям акваторій Азовського моря та Керченської протоки в умовах збройного конфлікту.

Дослідження зазначеної проблематики насамперед варто розпочати з аналізу нормативно-правової бази, що врегульовує статус акваторій Азовського моря та Керченської протоки. З набуттям державної незалежності зусилля України були спрямовані на розмежування державного кордону із суміжними державами на підставі принципів міжнародного права щодо поваги до суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів. Найбільш тривалими та складними видалися спроби нормативно-правового врегулювання розмежування українсько-російського державного кордону на суходолі та в акваторіях Азовського моря й Керченської протоки [6, с. 197].

Окреслена проблема виявилася найбільш складною з огляду на протяжність кордону між двома державами й характер прийняття ними рішень стосовно врегулювання територіального розмежування. Відсутність бажання російської сторони, починаючи з 1992 року, визнати межі наявного кордону в акваторії Азовського моря й заявити про те, що обидві країни не мають одна до одної жодних територіальних претензій стало початком загострення довготривалої проблеми. Після п'ятирічних переговорів сторін справа зрушила з місця лише 31 травня 1997 року під час візиту Президента Російської Федерації до Києва [7, с. 147], де відбулося підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, який ратифіковано Законом України від 14 січня 1998 року № 13/98-ВР [8].

У свою чергу, вищезазначений Договір про дружбу та співробітництво, який денонсований Верховною Радою України та припинив дію 1 квітня 2019 року [8], був лише рамковим політичним документом, який установлював загальний напрям відносин між Україною та Росією і на який посилається низка угод, а саме: Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року, що ратифіковано Законом України від 20 квітня 2004 року № 1681-IV [9]; Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 року, який ратифіковано Законом України від 20 квітня 2004 року № 1682-IV [2] та Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 року, що ратифікована Законом України від 8 липня 2010 року № 2466-VI [10].

Разом із тим зазначені угоди мали врегулювати низку питань із визначення кордонів держави та правового режиму використання Азовського моря й Керченської протоки, але не зробили цього та виявилися недосконалими й занадто слабкими для України з огляду на таке.

Договірні-правове оформлення державного кордону є одним із пріоритетних завдань зовнішньої політики України, виконання якого забезпечує суверенність і пра-

восуб'єктність України на міжнародній арені, гарантує її недоторканність і територіальну цілісність. Юридично оформлений державний кордон є однією з основних передумов стабільності в політичних, економічних і військово-оборонних відносинах сусідніх держав [11].

Проблеми демаркації сухопутної частини українсько-російського кордону та розбіжності в двосторонніх відносинах у питанні делімітації Азовського моря та Керченської протоки, на відміну від кордонів з іншими колишніми союзними республіками, десятиліттями залишалися «замороженими». Ситуація невизначеності морського кордону була вигідна Російській Федерації з геополітичних міркувань [12, с. 116], а також залишається вигідною й до сьогодні виходячи з аналізу зазначених двосторонніх договорів.

Так, необхідність урегулювання розмежування українсько-російського державного кордону назривала вже давно й через відсутність прописаних чітких договірних норм Україна залишилася без можливості їх реалізації, незважаючи на укладений Договір про дружбу та співробітництво від 31 травня 1997 року [8]. Не зрушило з місця також вирішення проблеми з розмежування українсько-російського державного кордону, укладення 28 січня 2003 року Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон, що ґрунтувався на положеннях Договору від 31 травня 1997 року [9].

Договором від 28 січня 2003 року визначалося, що українсько-російський державний кордон проходить, як зазначено в Описі проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією й зображено суцільною лінією червоного кольору на картах державного кордону між Україною та Російською Федерацією [9]. І хоча в статті 2 вищевказаного Договору указано, що й Опис, і карти державного кордону, які додаються, становлять його невід'ємну частину, ні Опису, ані карт до нього не було додано, як зазначає В.І. Дмитрук [6, с. 201]. Відсутність жодної інформації стосовно існування Опису й карт, що є невід'ємною частиною Договору від 28 січня 2003 року [9], а також наукових досліджень щодо правомірності й повноти його змісту, свідчить про слабку позицію на той час української сторони під час урегулювання зазначеного питання правовими засобами.

Крім того, статтею 5 вищезазначеного Договору передбачено, що врегулювання питань стосовно суміжних морських просторів мають здійснюватися Сторонами за угодою відповідно до норм міжнародного права, а Азовське море та Керченська протока є внутрішніми водами України й Російської Федерації [9]. Отже, закладені в зміст Договору норми щодо укладання в подальшому Сторонами додаткових Угод для врегулювання суміжних морських просторів і відсутність чіткої лінії кордону в морській акваторії дали змогу Російській Федерації в майбутньому домінувати в Азовському морі та вчиняти пряму військовою агресію проти України, позбавляючи доступу її кораблів до Азовського моря, що натепер фактично й реалізовано.

Перші спроби здійснення протиправних дій та агресії Російської Федерації, у зв'язку з існуванням правових прогалів у розмежуванні українсько-російського кордону, почали відбуватися 29 вересня 2003 року шляхом упровадження плану з розв'язання конфлікту з Україною через адміністрацію Краснодарського краю, яка намагалася протягнути пісочну дамбу від Таманського півострова (Російська Федерація) до острова Коса Тузла (Україна) в односторонньому порядку без відповідної на те згоди України.

Протиправні дії Російської Федерації, що здійснювалися на той час стосовно України в акваторії Керченської протоки, стали початком загострення відносин двох держав і ввійшли в історію як події, що призвели до початку міжнародного конфлікту. На момент розгортання подій навколо острова Коса Тузла через загрозу ймовірного

застосування сили між президентами України та Російської Федерації відбулися переговори, унаслідок чого 24 грудня 2003 року було укладено Договір між Україною й Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки, на огляді якого необхідно коротко зупинитися [2].

Варто зазначити, що вищезазначеним Договором узагалі було знівельовано спроби останніх десяти років розмежувати українсько-російський кордон по водному простору й фактично учинено протилежне, а саме в його преамбулі закріплено необхідність збереження Азово-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України й Росії [2]. Отже, Україна була вимушена укласти Договір від 24 грудня 2003 року під тиском Російської Федерації, про що свідчить конфлікт, який відбувався навколо острова Коса Тузла та який не часто згадують у теперішній час [13, с. 180-184].

Реальною метою Російської Федерації на переговорах з Україною щодо розмежування Азовського моря та Керченської протоки були дії, спрямовані на «заморожування» ситуації, імітацію ведення переговорів, щоб вони не призвели до досягнення результату – розмежування вод Азовського моря та Керченської протоки [14, с. 45].

Ураховуючи обставини укладення вищезазначеного Договору від 24 грудня 2003 року, варто проаналізувати окремі його положення, що мають певні неузгодженості між собою, зокрема Азовське море й Керченська протока історично визнані Сторонами внутрішніми водами України та Російської Федерації, а розмежування двох країн – лінією державного кордону в Азовському морі, урегулювання питань, що стосуються акваторії Керченської протоки, має здійснюватися додатковими угодами між Сторонами [2].

Отже, положення абзаців 1 і 2 статті 1 Договору від 24 грудня 2003 року є неузгодженими та діаметрально протилежними між собою, оскільки угода про лінію розмежування кордону між двома державами натепер так і не укладена, як визначено в абзаці 2 статті 1 Договору. У зв'язку з цим статус внутрішніх вод Азовського моря та Керченської протоки як одночасно внутрішніх вод двох держав необхідно вважати тимчасовим станом, оскільки абзац 2 статті 1 Договору прямо вказує на делімітацію Азовського моря [2]. Про необхідність надання статусу Азовського моря та Керченської протоки тимчасового як історично внутрішніх вод України й Російської Федерації, згідно з положенням абзацу 1 статті 1 Договору від 24 грудня 2003 року, без їх відповідної диференціації на внутрішні води України та внутрішні води Російської Федерації, що вказано в абзаці 1 і 2 статті 1 [2], указують також Т.Р. Короткий та Н.В. Хендель [14, с. 45].

Протилежна позиція із цього питання у 2018 році офіційно визначена Міністерством закордонних справ Російської Федерації, яка полягає в тому, що розмежування українсько-російського державного кордону в Азовському морі та Керченській протоці в Договорі між Російською Федерацією і Україною від 24 грудня 2003 року [2] не передбачено, оскільки ним підтверджується, що Азовське море й Керченська протока є історично внутрішніми водами Російської Федерації й України [15].

Водночас якщо навіть брати до уваги відсутність лінії розмежування внутрішніх вод Російської Федерації та України й відповідні обмеження Російської Федерації здійснювати прохід українських військових суден у її внутрішніх водах після подій 25 листопада 2018 року, то разом із тим приписами пункту 1 статті 2 вищевказаного Договору чітко зазначено, що військові кораблі під прапором України або Російської Федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства. Отже, невиконання норми Договору щодо свободи судноплавства й заборони проходу військових кораблів чер-

говий раз підтверджує свідоме ігнорування російською стороною базових принципів норм міжнародного права.

Варто також звернути увагу на те, що, відповідно до преамбули Договору від 24 грудня 2003 року, усі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України й Росії. Тобто питання щодо свободи судноплавства в Азовському морі та Керченській протоці військовими кораблями підлягають спільному обговоренню й узгодженню дій. В іншому випадку вони не є «мирними засобами», вирішеними «спільно» або за «згодою» [2]. У цьому контексті важливу роль усе ж таки відіграє Договір від 24 грудня 2003 року [2], який має пріоритет над законами й підзаконними актами Російської Федерації (пункт 4 статті 15 Конституції Російської Федерації) [16].

Тобто нормативно-правові акти Російської Федерації щодо свободи судноплавства військових кораблів в Азовському морі та Керченській протоці повинні відповідати укладеному двосторонньому Договору. Позиції щодо недотримання Російською Федерацією принципу пріоритетності міжнародних договорів над законами й підзаконними актами в частині контролю з боку Російської Федерації проходу торгових суден в Азовському морі та Керченській протоці також дотримуються Т.Р. Короткий та Н.В. Хендель [14, с. 51].

Водночас вирішення ситуації правовим шляхом, що полягає в денонсації Договору від 24 грудня 2003 року, не призведе до покращення ситуації [2], оскільки він є базовим документом, в якому вказується необхідність забезпечення свободи судноплавства, а тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і м. Севастополя є продовженням політики Російської Федерації, що характеризується системним порушенням норм міжнародного права. Протиправні дії Російської Федерації певним чином пов'язані з браком чіткої правової регламентації режиму Азовського моря, що допущено в минулому.

У зв'язку з цим варто погодитися з А.В. Любичем, який зазначає, що реалізації права на прохід військовими суднами між пунктами базування Військово-Морських Сил Збройних Сил України через внутрішні води України в Керченській протоці може завадити напрям теорії монізму щодо пріоритетності внутрішньодержавного права над міжнародним, який домінує в Російській Федерації [17, с. 5].

Також позицію щодо наявності загроз національній безпеці держави у зв'язку з ускладненням можливості проходження військових кораблів Керченською протокою (Керч – Єнікальський канал) для посилення угруповання в Азовському морі в умовах збройного конфлікту висловлює командування Збройних Сил України, не покладаючи при цьому надії на правове врегулювання цього питання без наслідків застосування військової сили з боку Російської Федерації [18].

Отже, провівши правовий аналіз вищезазначених угод, які врегульовують питання свободи судноплавства військових кораблів в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці (Керч – Єнікальський канал) під час здійснення агресії Російської Федерації проти України, ми дійшли таких висновків:

1) Азовське море й Керченська протока є водночас (тимчасово) внутрішніми водами України та Російської Федерації без диференціації їх на внутрішні води України та внутрішні води Російської Федерації, оскільки внутрішні води окремої держави належать лише їй, а надання статусу внутрішніх вод одночасно кільком державам не відповідає положенням норм міжнародного права;

2) незважаючи на кілька десятків раундів переговорів між Україною й Російською Федерацією, що проводилися як до, так і після укладення вищезазначених угод, натеper відсутні окремі угоди про проведення лінії розмежування кордонів між Україною і Росією в Азовському морі та Керченській протоці, а отже, відсутня лінія розмежування кордонів між державами в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці;

3) не існує єдності в тлумаченні положень учинених угод, які ратифіковано Україною та Російською Федерацією, а тлумачення їх Російською Федерацією здійснюється односторонньо – лише з позиції сили;

4) угоди, укладені під тиском Російської Федерації, мають слабкі сторони для України, до яких варто зарахувати:

– правову невизначеність положень, які повинні врегульовувати режими морських просторів і континентального шельфу;

– брак чітких правових норм, які дозволяють притягувати сторони (Російську Федерацію) до відповідальності за їхні неправомірні дії;

5) правові норми, що закріплені в укладених угодах стосовно вирішення суперечностей у врегулюванні правового режиму внутрішніх вод мирним шляхом, позбавлені будь-якої практичної основи, оскільки у відносинах із Російською Федерацією складність спричиняє дотримання нею норм внутрішньодержавного, а не міжнародного права;

6) правова невизначеність внутрішніх вод і відсутність лінії державного кордону між Україною й Російською Федерацією в акваторіях Азовського моря та Керченської протоки внаслідок нав'язування Росією умов, що закріплені в укладених угодах, призвели до катастрофічних наслідків для України: обмеження судноплавства через Керченську протоку та заборону здійснювати прохід кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України у своїх внутрішніх водах після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і завершення будівництва Російською Федерацією мосту через Керченську протоку.

Важливо також надати оцінку тому факту, що зміна статусу Автономної Республіки Крим і м. Севастополя в межах Договору между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов від 18 березня 2014 року [19] і федерального законодавства Російської Федерації про приєднання Криму [20] жодним чином не вплинула на те, що Азовське море та Керченська протока залишаються, хоча й тимчасово, внутрішніми водами обох держав.

Так, Російська Федерація хибно вважає, що визнання Криму як суб'єкта Федерації, згідно з вищевказаним Договором і Федеральним Законом, автоматично надає їй право не тільки на територію півострова, а й на морську акваторію навколо нього, включаючи Керченську протоку, у зв'язку з чим Міністерством транспорту Російської Федерації 21 жовтня 2015 року видано наказ «Об утверждении Обязательных постановлений в морском порту Керчь» № 313 [21]. Указаними положеннями закріплені певні заходи із забезпечення безпеки мореплавання для заходу й виходу суден до/з морського порту Керч і правила проходу суден в акваторії морського порту й на підходах до нього, а вимоги пункту 20 прописують чіткий дозвільний порядок руху і стоянки суден згідно з графіком руху й розстановки суден у морському порту й на підходах до нього.

Отже, після вищевказаних подій, що закріплені в юридичній площині, Російська Федерація визначила за собою статус одноосібного та повноправного господаря в акваторіях Керченської протоки (Керч – Єнікальський канал) та Азовського моря, установивши в них власні правила проходу суден інших держав.

Водночас 23 вересня 2018 року Україна, відповідно до норм міжнародного права, користуючись своїм суверенним правом на свободу судноплавства, з метою розгортання бази військових кораблів і спроби збільшення спроможностей в Азовському регіоні направила військове пошуково-рятувальне судно «Донбас» і морський буксир «Корець» з Одеси навколо Кримського півострова через Керченську протоку. Зазначені судна успішно ввійшли в Азовське море, не звертаючись за дозволом до адміністрації морського порту Керч, який тимчасово окупований Російською Федерацією. Однак наступний прохід українських військових суден, що відбувся 25 листопада

2018 року, які прямували в порти Бердянська й Маріуполя, як відомо, був безуспішним. Їх прохід заблокувала Російська Федерація із застосуванням військової сили, незважаючи на чинні норми свободи судноплавства, що визначені міжнародним правом. Також із 2018 року понад 1200 суден перевірено представниками Росії в районі Керченської протоки, що займало понад дві доби на кожне судно [22].

Отже, Російська Федерація, усупереч власним міжнародним зобов'язанням, мілітаризувала Автономну Республіку Крим, розмістивши там свої військові бази, узяла під свій військовий контроль Керченську протоку між Азовським і Чорним морями й установила дозвільний порядок руху і стоянки всіх без винятку суден, що проходять через Керченську протоку. Для підтримання напруженості кораблі Чорноморського Флоту Російської Федерації також постійно проводять у південно-західній частині Чорного моря демонстративні дії, провокації та ведуть розвідку, зберігаючи значну кількісну і якісну перевагу над Військово-Морськими Силами Збройних Сил України.

Відповідно, після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя Україна, на думку Кремля, втратила будь-які права на Керченську протоку й користування цим морським шляхом. Однак за всіма міжнародними нормами Україна має повне право користуватися Чорним та Азовським морями. Навіть статус українського півострова «тимчасово окупований» не позбавляє Україну права на судноплавство у своїх внутрішніх морях.

Водночас збудований у 2018 році Керченський міст не тільки обмежив свободу судноплавства для України, а й заблокував його, що дає можливість корабельному складу Чорноморського Флоту Російської Федерації без обмежень діяти в районах, наближених до узбережжя України.

Варто підкреслити, що намагання України скористатися невід'ємним правом захисту власних економічних інтересів і налагодження системи заходів щодо забезпечення її обороноздатності й національної безпеки в акваторіях Чорноморсько-Азовського регіону [5] викликає негативну реакцію з боку Російської Федерації.

Разом із тим, згідно зі статтею 44 Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, ратифікованої Законом України від 3 червня 1999 року № 728-XIV, держави, які межують із протоками, не мають права перешкоджати міжнародному судноплавству в таких місцях, а також не повинно бути ніякого припинення транзитного проходу суден [23].

Також статтею 29 Конвенції з морського права 1982 року надано визначення поняття: «військовий корабель – це судно, що належить до збройних сил будь-якої держави, що має зовнішні знаки, які відрізняють судна її національності, що знаходиться під командуванням офіцера, який є на службі уряду цієї держави і прізвище якого занесене до відповідного списку військовослужбовців або еквівалентний йому документ, та має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні» [23].

Водночас частина 3 статті 8 Міжнародної конвенції про арешт суден від 12 березня 1999 року не застосовується до військових кораблів, військово-допоміжних суден та інших суден, які належать Державі чи експлуатуються нею й використовуються в цей час тільки для державної некомерційної служби [24], що знайде в подальшому підтвердження в рішенні Арбітражного трибуналу в справі за позовом України до Російської Федерації.

Безсумнівно, втрачене право реалізовувати вільний прохід українським військовим кораблям в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці (Керч – Єнікальський канал) в умовах збройного конфлікту призвело до часткової руйнації системи заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки держави, а тому можливим варіантом для вирішення цієї проблеми до винесення рішення Арбітражним трибуналом, що прояснить статус Керченської протоки, є запровадження механізму

врегулювання питання проходження українських військових кораблів Керченською протокою, який полягатиме в такому.

По-перше, активізація роботи державних інституцій із застосуванням дипломатичного інструментарію для визначення на міжнародному рівні міжнародно-правового режиму використання Керченської протоки (визнання статусу міжнародної протоки) зніме наявне гостре питання її невизначеності в юридичній площині, чим спекулює Російська Федерація, надавши їй статусу своєї внутрішньої протоки.

По-друге, до вирішення питання надання Керченській протоці статусу міжнародної потрібно розглянути в науковому середовищі пропозицію А.В. Любича, яка полягає в наданні можливості Військово-Морським Силам Збройних Сил України в обхід Керченської протоки реалізовувати виконання завдань із забезпечення захисту національних інтересів в Азовському морі та реагувати на загрози з моря шляхом здійснення проходу через побудований Херсонський Чорноморсько-Азовський канал, прокладений між Херсонською областю й тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим [17, с. 51].

По-третє, закріплення пропозиції держави щодо обов'язкового відображення в резолюціях Європейського парламенту, Парламентської Асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй зі створення постійної Спостережної міжнародної місії з питань свободи міжнародного судноплавства в Чорноморсько-Азовському регіоні та Керченській протоці гарантуватиме безперешкодний прохід українських військових кораблів у Керченській протоці, оскільки Конвенцію ООН з морського права від 1982 року чітко визначено, що країни, які межують із протокою, не можуть дискримінувати будь-яким чином кораблі інших держав, що використовують протоку для транзиту, і не повинні перешкоджати транзитному проходу або припиняти його [23].

По-четверте, у зв'язку з продовженням агресії Російської Федерації проти України та виходу ситуації щодо обмеження проходу українських військових кораблів за межі правового спору є необхідність застосування всього арсеналу сил і засобів держави, включаючи посилення санаційного тиску та військової присутності в Чорному морі зарубіжних держав, що гарантуватиме Україні виконання завдань із забезпечення захисту її національних інтересів і, відповідно, своєчасне реагування на ризики та загрози в Чорноморсько-Азовському регіоні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Договір між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки від 24 грудня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 22. Ст. 1539.
3. Тропін З.В. Як Україні юридично протистояти Росії в Азовському морі або чи не настав час перетворити Крим на острів? URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international.
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 95. Ст. 3127.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Дмитрук В.І. Питання делімітації та демаркації сухопутної частини українсько-російського державного кордону в нормативно-правовій базі України. *Регіональна історія України: збірник наукових праць*. 2017. № 11. С. 197–204.

7. Єфіменко Г.Г., Кульчицький С.В. Кордони державні України, принципи та історична практика їх визначень. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2008. Т. 5. С. 147.
8. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1999. № 20. Ст. 931.
9. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 22. Ст. 1537.
10. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордон від 17 травня 2010 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
11. Концепція державної політики щодо визначення лінії державного кордону у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок Західний Буг і Тиса та врегулювання питання користування територіями, що зазнали змін внаслідок таких явищ від 29 червня 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51. Ст. 2043.
12. Дмитрук В.І. Делімітації та демаркації державного кордону України: проблеми та пріоритети. *Регіональна історія України : збірник наукових праць*. 2014. № 8. С. 109-116.
13. Мельник С.А. Односторонние акты государств в современном международном праве : монография. Одесса: Феникс, 2011. 336 с.
14. Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 2. С. 42-54.
15. МЗС РФ заявляє, що Росія має право оглядати судна в Азовському морі. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3087295/mzs_rf_zayavlyaye_scho_rosiya_maye_pravo_oglyadaty_sudna_v_azovskomu_mori.
16. Конституція Російської Федерації. URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>.
17. Любич А.В. Проблеми реалізації судноплавного потенціалу України (зовнішні негативні ефекти від загострень в Азово-Чорноморському регіоні для торговельного, військового та пасажирського (круїзного) судноплавства з точки зору державної політики та реалізації національних інтересів України). URL: <http://www.multiprofile.com.ua/Kerch.pdf>.
18. «Втеча» військових з армії, Іловайськ, Керченська криза. Інтерв'ю начальника Генштабу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervju-ruslana-khomchaka/29996166.html>.
19. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>.
20. О принятии в Российской Федерации Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный конституционный закон РФ от 21 марта 2014 года № 6-ФКЗ. *Российская газета*. 2014 г. № 6338.
21. Об утверждении Обязательных постановлений в морском порту Керчь : Приказ Министерства транспорта Российской Федерации от 21 октября 2015 года № 313. URL: <http://chtooznachaet.ru/incident-v-kerchenskom-prolive-kratko.html>.
22. Протягом останніх двох років Росія блокувала понад 1200 суден, що прямували в українські порти – Генштаб України. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/crimea/-za-ostanni-dva-roki-rosija-blokuvala-bilshe-1200-suden-shcho-jdut-v-ukrajinski-porti-genshtab-ukrajini-1092937.html>.
23. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
24. Міжнародна конвенція про арешт суден від 12 березня 1999 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_700.